

ADALÉKOK A JERUZSÁLEMI MAGYAR INTÉZET TÖRTÉNETÉHEZ

Additions to the History of the Hungarian Institute in Jerusalem

Szalay Gábor¹

Absztrakt: A magyar-izraeli kapcsolatok történetének érdekes színfoltja a jeruzsálemi Magyar Intézet története. Az Intézet 1946 és 1948 között létezett. Scher Tibor volt a vezetője. A téma feldolgozása számos ok miatt fontos. 1950-ig nem voltak hivatalos kapcsolatok a Magyar Népköztársaság és Izrael Állam között, ekkor nevezték ki Romhányi Istvánt a Magyar Népköztársaság ügyvivőjének Tel-Avivban. Bár Izraelben – korábban Mandátum Palesztinában – egy körülbelül 100.000 fős magyarul beszélő közösség élt, ennek a közösségnek az érdekeit nem képviselték. Az Intézet próbálta ezt is elvégezni, de a legfontosabb feladata a kulturális kapcsolatok fejlesztése volt Magyarország és Izrael között. Ez a küldetés azonban elbukott külső és belső okok miatt. Nevezetesen, 1948. májusban kitört az első arab-izraeli háború és a magyar hatóságok sem álltak ki teljes mellszélességgel az Intézet mellett.

Kulcsszavak: Jeruzsálemi Magyar Intézet, Scher Tibor, Romhányi István, Tel-Aviv

Abstract: The Hungarian Institute in Jerusalem played an interesting part in the history of Hungarian - Israeli relations. It existed between 1946 and 1948. Tibor Scher was the head of it. Dealing with the topic is of high importance for several reasons. The People's Republic of Hungary did not have any formal relations with the State of Israel until 1950 when István Romhányi was appointed to be Chargé d'Affaires of Hungary in Tel-Aviv. Although Israel – formerly known as Mandatory Palestine – had a community of about 100,000 Hungarian speaking residents, their interests

¹ Szalay Gábor, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Kelet-európai Történelem Program, végzős hallgató. E-mail címe: szgabor0320@gmail.com
A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10062026>

were not represented. The Institute tried to take care of them but its primary mission involved the development of Hungarian – Israeli cultural relationships. However, that mission failed because of internal and external circumstances. Namely, the first Arab-Israeli war broke out in May 1948; and the Hungarian authorities did not provide a wholehearted support for the Institute.

Keywords: Hungarian Institute in Jerusalem, Tibor Scher, István Romhányi, Tel-Aviv

BEVEZETÉS

A magyar-izraeli kapcsolatok történetének érdekes színfoltja a jeruzsálemi Magyar Intézet története. Az intézet ugyan csak 1946 és 1948 között működött, tehát igazából itt még magyar-palesztin kapcsolatokról beszélhetünk, és az Izrael függetlenségének kikiáltását követő háborús zűrzavarban el is halt a kezdeményezés, de mindenképp említésre méltó. Annál is inkább, mivel a diplomáciai kapcsolatok csak 1950. májusban, a függetlenség deklarálása után két évvel vettek nagy lendületet, nevezetesen ekkor kezdte meg működését a tel-avivi magyar követség Romhányi István ügyvivő vezetésével.² Emellett 1949-től a magyar kereskedelem- és szövetkezetiügyi miniszter kinevezte Liebermann Albertet kereskedelmi attasénak Izraelre kiterjedő hatáskörrel, Tel-Aviv székhellyel, ahogy arról a budapesti izraeli követségnek március 22-i keltezésű szóbeli jegyzék is tanúskodik.³

A hivatalos kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok megindulásáig a nemrég létrejött Izrael Állam és a háborús pusztításból újjáépülő Magyarország között tehát egy fontos – különösen kulturális, illetve formális- és informális kapcsolatokat jelentő – „átkötő híd” szerepet játszhatott volna az intézet. Ez azonban – eddigi ismereteink szerint – nagyrészt azon okoknál fogva nem valósulhatott meg teljes mértékben, amelyektől általában véve a magyar-izraeli kapcsolatok és konkrétan a tel-

² Utasítások a tel-avivi követség beindításához. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 1. doboz. 1/a

³ Uo. A kereskedelmi kirendeltség egyébként nem létezett hosszú ideig, ugyanis Liebermann 1951. novemberben már politikai menedéjot kért Izraelben, és Liebermann személyéről is elég hiányos információkkal rendelkezünk, azok is rövid kereskedelmi attaséi tevékenységéhez kötődnek.

avivi magyar külképviselet is szenvedett. Ezek, mivel nem tartoznak szorosan a tanulmány témájához, itt csak megemlítésre kerülnek. Ilyen tényező – más okok miatt ez Izraelre is igaz – az alapokról, de a legtöbb esetben szó szerint a romokból, a semmiből való építkezés nehézségei. Az új magyar külügy például 1944 karácsonyán Gyöngyösi János⁴ vezetésével, két tisztviselővel kezdte meg munkáját még a debreceni pénzügyhatósági épület három helyiségében, majd 1945 áprilisában csatlakoztak Budapesten a külügyi irattár anyagait rendező külügyesekhez.⁵ Problémát jelentett a megfelelő számú és képzettségű szakemberek hiánya is, ami a tel-avivi magyar követség első éveit végigkísérte. Ugyanez egyébként a budapesti izraeli követség személyi állományára nem volt jellemző, az izraeli külügyminisztériumban ráadásul magyar anyanyelvű – főleg erdélyi származású – szakemberek is voltak. A jeruzsálemi Magyar Intézet is magán viselte a fenti problémákat, hiszen tulajdonképpen – Scher Tibor személyében – egy egyszemélyes szervezet volt, a jelentések szerint állandó anyagi gondokkal. Emellett a magyar kormányzat és minisztériumok részéről sem volt teljes a támogatottság, illetve annak hatékonysága, nem beszélve a Palesztinában 1947 őszétől uralkodó állapotokról.⁶

Az alábbiakban tehát az intézet történetébe szeretnénk betekintést nyújtani. A témakör szakirodalmi feldolgozása – ahogy azt fentebb már láthattuk – még várat magára, illetve e tanulmány is ehhez a munkához járulna hozzá a maga keretei között. Ezen okok miatt a tanulmány elkészítése során másodlagos forrásokra csekély mértékben tudunk támaszkodni. Elsődleges források azonban már bőséggel állnak rendelkezésre az Országos Levéltár Izraelre vonatkozó külügyminisztériumi anyagai között, amelyek hivatkozásaink gerincét adják.

⁴ Gyöngyösi János (1893 – 1951) Békéscsabán érettségizett, majd – mivel végigharcolta az első világháborút – 1920-ban megszerezte magyar-latin szakos tanári oklevelét Budapesten. Visszaköltözve Békéscsabára könyvkereskedést és saját lapot indított. Az 1930-as évektől a Kisgazdapárt tagja. 1944-ben lapjában üdvözölte a Vörös Hadsereget és jó kapcsolatokat épített ki a szovjet katonai hatóságokkal. Az 1944. december 22-én megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány külügyminisztere lett. Ezt a posztot 1947. május 31-ig töltötte be. Ő irányította a párizsi magyar békedelegáció munkáját és 1947. február 10-én ő írta alá Magyarország nevében a párizsi békeszerződést.

⁵ Romsics Ignác, 2006. 96.

⁶ Az 1947. novemberi ENSZ határozat után tulajdonképpen polgárháború zajlott Palesztinában a zsidók és a palesztinok között, ami 1948 májusában már háborúba csapott át a szomszédos arab államok bekapcsolódásával.

I. A JERUZSÁLEMI MAGYAR INTÉZET

Az egyik első dokumentum, amelyben felmerült az intézet kérdése a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által 1946. március 12-én keltezett irat, amelyet a miniszter helyett Bereczky Albert⁷ államtitkár írt alá és Gyöngyösi János külügyminiszternek címezték.⁸ Eszerint *„közvetlen baráti értesülés kapcsán illetékes helyen felvetődött az a gondolat, hogy a jeruzsálemi héber nyelvű zsidó egyetem keretei között magyar nyelvű könyvtár létesülhetne. A gondolat tovább érlelése közben felmerült az a lehetőség is, hogy ugyanezen egyetemen e könyvtár kiegészítéseképpen magyar kultúrintézet, s ezzel kapcsolatban magyar lektorátus szerveztessék.”* A kérdéssel március 6-án értekezlet foglalkozott a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztériumban, melynek elnöke Bereczky Albert, a minisztérium politikai államtitkára, illetve résztvevői: Paikert Géza miniszteri tanácsos, külföldi kulturális kapcsolatok ügyosztályának vezetője; Dr. Simon Sándor miniszteri osztálytanácsos, a nem katolikus egyházak ügyosztályának vezetője; Dr. Herskovits Fábíán rabbi és Dr. Scher Tibor rabbi, okleveles tanár. Az értekezleten megállapították, hogy hasznos lenne a kapcsolat *„Jeruzsálem és Magyarország között, illetőleg Magyarország és a Palesztinába kivándorolt magyar zsidóság között...”*. Azt is megállapítják, hogy ez a kapcsolat bizonyosságát nyújtaná *„hogy a magyarországi zsidó deportálások nem a magyarság kezdeményezése, elhatározásából és akaratából történtek, hanem a német hatalmi terror folyományai voltak. Továbbmenően lehetővé tennék a kapcsolatok, hogy az igen magas színvonalú jeruzsálemi héber egyetem tudományos eredményei közvetlenül és következetesen eljuttánának hozzánk.”* A dokumentum megjegyzi egyébként, hogy a jeruzsálemi egyetemnek több magyar származású, elismert professzora van. Arra is felhívja a figyelmet, hogy *„...a keleti demokráciák egyik legsajátosabb jelenségét ismerhetnők meg, melyben a keleti és nyugati eszmék épülnek be a keleti gazdasági életkeretekben”,* valamint *„...a kapcsolatok elősegítenék a gazdasági együttműködés útjának és módjának megtalálását is, ami nemzetgazdasági szempontból határozott nyereség lenne.”* A megfelelő személyt is megtalálni vélték a bizottság egyik tagjában, Scher Tiborban, aki *„már korábban megbízást nyert*

⁷ Bereczky Albert (1893 - 1966) Budapesti, bázeli és pápai teológiai tanulmányait követően először vidéken, majd a fővárosban lelkipásztor. 1938-tól üldözötteket mentő szolgálatot szervezett és prédikációiban is felszólalt a jogtalanságok ellen. A világháború után rövid ideig államtitkár a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. 1948 és 1959 között a Duna-melléki Református Egyházkerület püspöke. Ez alatt vezetője a református konventnek és zsinatnak is. Az egyházi békemozgalom egyik vezető személyisége volt.

⁸ 26.250/1946. számú irat In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

arra, hogy a héber-magyar kulturális kapcsolatokat munkálja és egyengesse’. Végül felkérték Gyöngyösi külügyminisztert, ha egyetért a fentiekkel, akkor „...szíveskedjék az angol kormány illetékes szerveinél, illetőleg az angol kormány Magyarországon székelő külképviseleténél kieszközölni a jelzett kulturális intézmények felállításának lehetőségét.”⁹

Ezek után el is indult a bürokrácia gépezete. 1946. április 29-én Bereczky államtitkár írásban is közölte Gyöngyösi külügyminiszterrel, hogy „*dr. Scher Tibor politikai szempontból megbízható és kiutazása a demokratikus magyar köztársaságnak komoly érdeke.*”¹⁰ A Külügyminisztérium – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nevében is – pedig 1946. május 16-i keltezéssel fordult a budapesti Brit Politikai Misszióhoz, hogy az kérje a palesztinai brit Főmegbízottat:¹¹ tegyen lépéseket a kulturális kapcsolatok intézményes fejlesztése érdekében Magyarország és a jeruzsálemi Héber Egyetem között. A kérelem felsorolja azokat az okokat, amelyek a fent említett bizottsági ülésen is elhangzottak, illetve tájékoztatja a brit missziót, hogy amikor Budapesten járt Chaim Barlas, a *Jewish Agency* Bevándorlási Osztályának (angol elnevezéssel: *Immigration Department*) vezetője megbeszélést folytatott Bereczky államtitkárral. Barlas, miután megismerte a magyar terveket, felajánlotta segítségét és közbenjárását a megfelelő hatóságoknál, amint befut hozzájuk a hivatalos megkeresés.¹² Ugyancsak megígérték a budapesti Brit Politikai Misszió Kulturális Osztályának munkatársai, MacNab és Lucas, hogy ha megérkezik a magyar fél kérése jegyzékben, akkor a palesztinai Főmegbízottnál közbenjárnak.

1946. május 27-én Keresztury Dezső¹³ vallás- és közoktatásügyi miniszter „A jeruzsálemi magyar kultúrintézmények ügye” című átiratban

⁹ 26.250/1946. számú irat In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

¹⁰ Iktatószám csak ceruzával: 60.230/46. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

¹¹ A brit palesztinai főmegbízott (High Commissioner) a legmagasabb hatósági személy volt, aki képviselte az Egyesült Királyságot Palesztinában a mandátum ideje alatt. 1946-ban – utolsóként – Sir Alan Cunningham töltötte be ezt a posztot, aki 1945. november 21. és 1948. május 14. között viselte hivatalát.

¹² No. 60.230/6/1946. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

¹³ Keresztury Dezső (1904 – 1996) tanulmányait a budapesti, berlini és bécsi egyetemen végezte. Magyar-német szakos tanári diplomát szerzett. Az 1930-as években a berlini egyetem magyar lektora, 1937-től 1943-ig a Pester Lloyd német nyelvű napilap rovatvezetője. 1945-ben alapítója a Magyar Írók Szövetségének. 1945. novembertől 1947. március 14-ig a Nemzeti Parasztpárt tagjaként vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1948-1950 között az MTA főkönyvtárosa. 1950-től nyugdíjazásáig az Országos Széchenyi Könyvtár tudományos főosztályvezetője volt.

foglalta össze Gyöngyösi külügyminiszternek az ügy alakulását.¹⁴ Eszerint „*a magyar állam a jeruzsálemi héber egyetemen magyar lectorátust, magyar könyvtárt és magyar kultúrintézetet szervez, megbízza annak vezetőjét – ezidőszerint dr. Scher Tibor rabbi, önálló állami hitoktató személye áll előtérben – gondoskodik a könyvtár alapanyagáról és a szervezés kapcsán felmerülő költséges (!) fedezéséről.*” Új elemként megjelenik a dokumentumban, hogy a magyar intézettel párhuzamosan „... *a palesztinai illetékes kultúrhatóságok a budapesti Pázmány egyetem bölcsészeti karán héber lectorátust, héber könyvtárt és héber kultúrintézetet szerveznek...*”. Keresztury itt felvetette, hogy a személyi kiadásokat úgy lenne a legegyszerűbb fedezni, ha a két ország vállalná a területén dolgozó megbízott fizetését. Emellett felsorolta a legsürgősebb kiadásokat, mint Scher kiutazási költsége, illetve a magyar könyvtár állományának feltöltése és kijuttatása. „*Későbbi időpontban megvalósítandó feladat lesz, hogy megfelelő tudományos, esetleg ismertető művek, füzetek kerüljenek kiadásra.*” Legfontosabbnak egyébként egy folyóirat kiadását tartotta a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az anyagi lehetőségek azonban, főleg utóbbit, „*belátható időn belül*” nem tették lehetővé. Felvetette még, „...*hogyanként vagy kétféleképpen egy-egy ösztöndíjas erre a területre (t. i. Palesztinába – Sz. G.) is eljusson szaktanulmányai kiegészítése végett.*”¹⁵ Végül Keresztury állandó tájékoztatást ígért Gyöngyösinek az üggyel kapcsolatban.

A következő fontos irat Keresztury Dezső Scher Tibornak szóló megbízatásának másolata, amelyet Gyöngyösi külügyminiszternek is elküldött.¹⁶ Ebben tájékoztatta Schert, hogy „...*a magyar Külügyminiszter Urral egyetértésben korábban helyesléssel fogadott kiutazási tervét...*” továbbra is támogatja. A brit hatóságoktól kapott beutazási engedély birtokában pedig Keresztury megbízta Schert, „...*hogyan palesztinai tartózkodása alatt az ottani hivatalos és illetékes egyházi, tudományos és művészeti körökkel a személyes érintkezést keresse és a magyar-héber kulturális kapcsolatok lehetősége tekintetében alaposan tájékoztódjék*”, illetve hazatérése után részletes jelentést kér tőle.

A kezdetekről tudósított Scher 1947. június 6-án keltezett, Heltai György miniszteri osztályfőnöknek készült beszámolója. A beszámoló mellékelése előtt Scher megállapította, hogy „*a baloldali, demokratikus új Magyarország egy újabb külföldi bástyával rendelkezik; a most megnyíló Magyar Egyetemi tudományos és Kultúrintézettel. Sok nehézség legyőzése után megindulhat a megismerés és megismertetés munkája.*”¹⁷ Megtudhatjuk azt is, hogy a

¹⁴ 60.681/1946./X. ü. o. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

¹⁵ Uo.

¹⁶ 65.692/1946./X. ü. o. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

¹⁷ 2748 pol/1947. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

„*minisztertanács 1946. december 13. ülésén jóváhagyta a VKM.134.553/46/X/a sz. rendeletét, melynek alapján alulírott (Scher Tibor – Sz. G.) azt a megbízatást kapta, hogy vegye fel a kulturális kapcsolatot Palesztinával, létesítsen magyar kulturális /egyetemi, tudományos/ intézetet, magyar lektorátust illetőleg tanszéket, továbbá magyar könyvtárt a jeruzsálemi héber egyetemen. Vegye fel a kapcsolatot Palesztina illetékes kulturális, tudományos, társadalmi, egyházi, művészeti és hivatalos köreivel, továbbá hozzon létre megfelelő összeköttetést a Palesztinában élő magyar elszármazottakkal.*”

Scher az 1947. július 10-én datált Pro memoria-ban írta le megérkezése körülményeit és az addigi munkája eredményeit. Eszerint 1947. január 9-én érkezett meg Palesztinába és „*késedelem nélkül*” munkához látott.¹⁸ Az Intézet vezetőjének tevékenysége azonban már megérkezésétől nehézségekbe ütközött. Mint írja, „*...erősre hevített ellenérzéseket kellett leküzdenem, ugyanis a magyar ellenes angol és cseh propaganda eszközökben nem válogatva sokszor csaknem teljesen lehetetlenné tette működésemet.*” Problémát okozott az is, hogy csak polgári útlevéllal utazott és ezért „*orosz kémnek*” nézték. A pénzügyi gondok is azonnal jelentkeztek: „*...mindössze 50 font állott fizetés címén rendelkezésemre, mely alig fedezte a legszűkebben vett személyi létfenntartási költségeket.*”

A számos hátráltató körülmény ellenére Scher azért kisebb-nagyobb sikerekről is be tudott számolni. Elsőként a Zsidó Nemzeti Tanács¹⁹ március 14-i 170 szavas táviratát említi, amelyben elismerik működését és baráti hangot ütöttek meg a magyar kormány felé is. Hasonlóan pozitív hangulatú volt Golda Meyersonnak, a *Jewish Agency* Politikai Osztály vezetőjének március 19-én – Magyarország német megszállásának évfordulója alkalmából – a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vezetőjének küldött 103 szavas távirata,²⁰ melyben a megbékélés mellett állt ki, illetve szívesen üdvözölte a magyar kormány Palesztinában tervezett kulturális kezdeményezéseit. Elmúlt a jeruzsálemi Héber Egyetem rektorának, Fekete Mihálynak²¹ a „*merev elzárkózása*” is, mely Scher szerint

¹⁸ 62.203/6/1947. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

¹⁹ A Zsidó Nemzeti Tanács, a Va'ad Leumi 1920-ban jött létre Palesztinában, mint a Jisuv fő nemzeti végrehajtó intézménye. Tevékenysége széles spektrumot ölelt fel, úgy mint oktatás, helyi kormányzás, jóléti szolgáltatások és védelem. Éppen ez tette lehetővé, hogy 1948-ban a függetlenség kikiáltása után tulajdonképpen a Tanács alapjain szerveződhetek meg a különböző minisztériumok. Elérhető: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/va-ad-leumi-national-council>. (Letöltve: 2021. február 2.)

²⁰ 62.203/6/1947. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

²¹ Fekete Mihály 1886-ban született Zentán még Schwarcz néven. 1909-ben doktorált matematikából a budapesti egyetemen, ahol nagy hatással volt rá Fejér Lipót munkássága.

valószínűleg abból fakadt, hogy az Egyetemi Tanáccsal együtt azt hihette, egy magyar intézet felállítása az egyetemen belül a britek felé egyfajta „általános jövőbeli orientációt” jelezhet. Végül a Zsidó Nemzeti Tanács és a *Jewish Agency* nyomására változtatta meg álláspontját a rektor, így az Intézet „...az egyetem legteljesebb támogatását élvezi.” A Zsidó Nemzeti Tanács Jeruzsálem központjában, a King George Avenue 27. alatt 2 szobás helyiséget vásárolt, amit a megnyíló magyar intézet rendelkezésére bocsátottak. Ennek jelentőségét Scher is hangsúlyozza, amikor ugyanitt részletezi, milyen rosszak a lakásviszonyok és mennyire magasak az árak – főleg a britek miatt.²² A Pro memoria végén, amit már a magyar kormány palesztinai kulturális megbízottjaként szignál, Scher összegzi addigi tapasztalatait: „1. *Külpolitikai szempontból. Feltétlenül közömbösítendő a magyar ellenes angol és igen finoman működő cseh propaganda. A magyar állampolgárok semmiféle jogvédelemben nem részesülnek, szükséges tehát egy külképviseleti szerv mielőbbi létrehozatala. 2. Kulturális szempontból. Az egyetemi Magyar Intézet, ha a kellő anyagi feltételek biztosítva vannak, teljes sikerrel tesz eleget sokrétű működésének. 3. Gazdasági szempontból. Elsőrangú kereskedelmi szakemberek igen értékes kereskedelmi kapcsolatokat hozhatnak létre.*”

Időközben Scher hazautazott Budapestre is, hogy azokat a hivatalos ügyeket, amelyek még függőben voltak a jeruzsálemi intézettel kapcsolatban elintézzé, ahogy az egy 1947. december 17-i jelentéséből kiderül.²³ „Így azután a berendezés, a könyvtári anyag megvétele és az angol hatóságok felé szükséges intézkedések foganatosítása után...”, azaz november 10-én indult vissza Jeruzsálembe. Bár egy korábbi jelentésében tavaszra tervezték a hivatalos megnyitását az intézetnek, még a fenti jelentésében is arról írt, hogy azért Rómán keresztül tért vissza, hogy „...intézetünk megnyitása előtt...” tanulmányozza az ottani magyar intézet működését. Emellett valuta

Közösen jegyzett dolgozata jelent meg Neumann Jánossal, a később az Egyesült Államokban világhírűvé vált matematikussal. 1928-ban vándorolt ki Palesztinába, ahol a jeruzsálemi Héber Egyetem Matematikai Intézetéhez került, melynek később vezetője is lett. A Matematikai Intézetben együtt dolgozott Edmund Landauval és Adolf Abraham Halevi Fraenkellel is. Később az egyetem dékáni pozícióját is betöltötte. 1955-ben tudományos munkásságáért megkapta az Izrael-díjat. 1957-ben halt meg Jeruzsálemben.

²² 62.203/6/1947. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

²³ „Jelentés az 1947 XI. 16 – XII 16-ig terjedő időszakról” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

megtakarítás miatt is célszerűbb volt az olasz fővárosig vonattal mennie. Végül november 16-án érkezett meg a lyddai repülőtérre.²⁴

II. A PALESZTINAI HELYZET SCHER TIBOR JELENTÉSEI ALAPJÁN 1947/48-BAN

Scher visszatérése 1947 novemberében egybe esett a nagy politikai változásokkal, amelyek máig hatóan átalakították a Közel-Keletet, valamint a hidegháború korszakának beköszöntével a két szuperhatalom – az Egyesült Államok és a Szovjetunió – közti vetélkedés egyik állandó színterévé is vált. E hónap végén szavaztak ugyanis az ENSZ-ben Palesztináról. A pillanat jelentőségét Scher is megérezte, hiszen jelentésében sorsfordulóként említi ezeket a napokat: „*Palesztinában a megszóított feszültség uralkodott a zsidók és az angolok között. Ez azonban már annyira „normalizálódott”, hogy a termelés folytonosságát és a mindennapi életet nem akadályozza.*” Ezután röviden leírja, hogy 1947 májusától a novemberi szavazásig két álláspont különült el.

Az egyik, a kisebbségi álláspont – Gromiko, a Szovjetunió ENSZ-beli képviselője májusban még ezt támogatta – egy binacionális államot tartott elképzelhetőnek, amelyben együtt élne a zsidó és az arab/palesztin²⁵ entitás. A másik, többségi álláspont a két önálló, zsidó és arab/palesztin állam létrehozása. Az ENSZ végül november 29-én a többségi javaslatot fogadta el, amelyet ekkor már az Egyesült Államok mellett a Szovjetunió is támogatott. Scher jelentésében külön kiemeli és méltatja a szovjet támogatást: „*a zsidó nép végtelen hálával tartozik az emberi szabadság és jogok nagy védelmezőjének a Szovjetuniónak, mert egyedül és kizárólag az ő határozott, egyenes és mindkét nép az arab és a zsidó javát egyaránt szem előtt tartó közbelépésének volt*

²⁴ A repülőtér Lod városa mellett, Tel-Aviv és Jeruzsálem között fekszik. 1934-ben épült a mandátum ideje alatt. Az első utasjáratot a Misr Airwork üzemeltette Kairó – Lod – Nicosia útvonalon 1935. augusztus 3-tól. Az első rendszeres európai légijáratot a lengyel LOT légitársaság végezte 1937. április 4-től. 1943-tól RAF Station Lydda néven működött a repülőtér és a háború alatt az egyik legfontosabb szövetséges katonai bázis volt földrajzi elhelyezkedésének köszönhetően. Az 1948-as háború alatt július 10-én foglalták el az izraeli katonák és 1948. november 24-én állították helyre a légiközlekedést. Ekkor már Lod Airport néven, majd 1973-tól viseli a mai nevét, a Ben Gurion International Airport-ot.

²⁵ Az elnevezés körüli polémiaiban itt nem bocsátkozunk részletekbe, mivel nem témája a dolgozatnak. A palesztin identitásról bővebben lásd: Rostoványi, 2006. 211 – 225.

*köszönhető, hogy a túlhaladott állásponttá vált angol mandátum megszűnjék és 1800 év után Palesztina megkezdhesse önálló állami életét.*²⁶

Ugyanakkor azt, hogy milyen komoly válsággá alakulhatnak az események, Scher nem ismerte fel, vagy nem akarta felismerni hivatalos jelentésben. Ezt mutatja legalábbis az 1947. december 18-án keltezett, a Külügyminisztérium Kulturális Osztályán 60.068/6/1948. sz. alatt iktatott dokumentum, amelyet Scher Cinkotszky Jenő min. osztályfőnöknek címzett. *„A Reuter jelentések, amint a magyar lapokból látom borzalmakat közölnek a palesztinai eseményekről. Szerencsére ezek a hírek nem igazak. Az arab és zsidó munkások józanságán minden polgárháborút előkészítő provokáció megtörik.*”²⁷ A kulturális megbízott tehát abban bízott, hogy a belső helyzet nem fog visszafordíthatatlanul eszkalálódni. Ugyanakkor a külső befolyásoló tényezőket Scher is megemlítette: *„Szomorú és diszsonáns akkordként jelentkezett a nemzetközi reakció és nagytőke, mely minden eszközt megragad, hogy polgárháborút szítson és felbecselje a nagy nyomorban élő arab proletariátust. Nincs olyan kívül álló józan szemlélő, aki ne látná a kapitalizmus ezen újabb mesterkedését, hogy egymás ellen uszítson két (!), gazdaságilag és szociális szempontokból teljesen egymásra utalt népet.*”²⁸ Pozitívumként azonban megállapítja, hogy Palesztina mindennapi életében *„nincs különösebb változás”* és a Reuter által említett incidensek *„szervezetlen arab bandák felelőtlen, egyéni kezdeményezése.”*

Scher Tibor 1947 végétől havonta küldte az igazán részletes jelentéseket, amelyekben foglalkozott általános, gazdasági, politikai és társadalmi kérdésekkel, illetve Palesztina és más országok, régiók kapcsolatával. Mint láthatjuk, ezen témakörök bőven túllépi egy kulturális megbízott feladatkörét, amit egyébként később az illetékes magyar felettes szervek is megállapítottak. A következőkben e jelentéseket vesszük górcső alá.

Az első átfogó jelentést – Magyar Állami Kultúrintézet és Könyvtár Jeruzsálem fejléccel ellátva – 1948. január 12-én iktatta a Külügyminisztérium 112/pol/48. sz. alatt.²⁹ Ebben Scher öt témát elemez: 1. Palesztina kapcsolatai külfölddel, 2. Palesztina és szomszédai, 3. A zsidó

²⁶ „Jelentés az 1947 XI. 16 – XII 16-ig terjedő időszakról” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

²⁷ MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

²⁸ „Jelentés az 1947 XI. 16 – XII 16-ig terjedő időszakról” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

²⁹ „Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről.” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

Palesztina társadalmi összetétele, 4. A zsidó Palesztina gazdasági képe, 5. A zsidó Palesztina és Magyarország.

Az 1. pontban a kulturális megbízott megállapította, hogy „igen erős” a Jisuv kapcsolata az Egyesült Államokkal. Ezt azzal magyarázta, hogy az amerikai zsidóság „szükségét érzi”, hogy legyen „nemzeti otthonuk”, mint a görögöknek és az íreknek. Ez az érzés azonban a „*kevésbé tehető rétegekben*” erős nagyon, míg az „*amerikai nagykapitalizmus*” sohasem viseltetett szimpátiával a zsidó nemzeti otthon iránt. Ezt támasztják alá Scher szerint azok az összegek, amelyeket a Jisuv részére adományoztak az amerikai zsidók, és amelyek „*egyáltalán nem állnak arányban ezen rétegek teherbíró képességével.*” Érdekes véleménnyel volt Palesztina és a közel-keleti olajforrások kapcsolatával összefüggésben. Szerinte ugyanis Palesztina valóban az itteni olajlelőhelyek „*egyik kapuja*”, de szerepét a propaganda „*minden oldalról felnagyította.*” Kijelentését azzal magyarázta, hogy csak a moszuli lelőhelyeket érinti a palesztinai helyzet, ahonnan két vezetéken keresztül szállítják az olajat a britek. Az egyik Haifáig, a másik Szíria irányába vezet. Tehát a többi forrásterületen a rendes kitermelést nem fenyegette veszély, illetve ennél a vezetéknél is csak a haifai ág volt az érintett. A briteknek egyébként Palesztina, főleg a háború során, az egyik legfontosabb „*olaj, tengerészeti katonai és légi bázis*” volt. Mint brit mandátum terület, kereskedelme nagy részét a brit érdekszféra országaival bonyolította.³⁰

Palesztinának Oroszországgal – ekkor már Szovjetunióval – való kapcsolatairól Scher megjegyzi, hogy „igen régi keletűek”. Egyrészt az orosz egyháznak jelentős érdekeltségei voltak főleg Jeruzsálemben és környékén. „*Az első zsidó bevándorlók is túlnyomó többségben orosz anyanyelvűek és a lengyel-orosz szocialista földalatti mozgalmából kerültek ki.*” A palesztinai földalatti mozgalmak is az orosz szocialista földalatti mozgalmak „*emlőin nevelkedtek.*” A meghatározó orosz hatást jól mutatja az is, hogy a tárgyalt időszakban is (1946-1948) az orosz nyelvű könyvek a legkeresettebbek a héber után, illetve „*a mezőgazdasági telepek 70%-a marxista kollektív elveken épül fel.*”

Az 1. pont végén a kulturális megbízott a kommunizmus helyzetéről értekezett Palesztinában, a két entitást külön-külön is vizsgálva. A II. világháború elején „*nagy ellenszenvet váltott ki a palesztinai kommunista párt erőteljes agitációja a háború ellen.*” Az 1941-es német támadás után megváltozott

³⁰ „Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről.” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/

a helyzet: gyűjtőakciókat szerveztek a szovjet hadsereg javára. Az összegyűjtött, nagyrészt egészségügyi felszerelést és gyógyszereket Iránon keresztül juttatták el a szovjetek számára. A palesztinai kommunista párt sikerének legnagyobb gátja Scher szerint az volt, hogy az „*arab kommunizmus teljesen egyezik a feudális és nacionalista arabsággal.*” Példának hozta fel, hogy Al Ittihad című lapjuk ünnepelte a jeruzsálemi mufti visszatérését. A kommunisták néhány képviselője egyébként ott ül a Zsidó Nemzeti Tanácsban, illetve „*theoretikusan*” a Hasomér Hacair párt is közel állt hozzájuk.

A 2. pontban a „*palesztinai arabságról*” Scher kifejti, hogy nagy változáson ment keresztül a II. világháború következtében. A szegény földművelők (*fellaboké*) és a városi proletariátus „*jelentékenyen megerősödött anyagilag.*” „*A palesztinai arabság kultúrfoka nyugati szemmel nézve alacsony, nagy százalékuk analfabéta, azonban a többi arab országokhoz viszonyítva, magas. Ugyanez áll szociális és egészségügyi vonatkozásban is.*” *Munkásszervezeteikre jellemző az extrém nacionalizmus hirdetése.*³¹

A szomszédos arab államokat szegénynek és feudálisnak nevezte a jelentés. A legsúlyosabbnak Egyiptom helyzetét tartotta, ahol a rosszul táplált tömegekben gyakoriak a betegségek. Mindez akkora méreteket öltött, hogy egy erős haderő felállítása is nehézségekbe ütközött. Scher a térség ilyen állapotai miatt a „*nem túl távoli időkben*” forradalmak kitörését helyezi kilátásba – elsőként Egyiptomban. Kiemeli az Arab Liga 1945. márciusi létrehozását, amelyet Scher szerint csak egyetlen dolog tart össze, mégpedig egy zsidó állam létrejövételének megakadályozása. Úgy vélte, a Liga mögött a britek azon szándéka húzódik meg, hogy egységbe kovácsolja az arab országokat. Ehhez azonban kénytelen Palesztina kérdését állandóan napirenden tartani.

A balkáni államok közül a Görögországgal való kapcsolatot emelte ki a jelentés. A kereskedelmi kapcsolatok nagyon erősek Görögország és Palesztina között, illetve hangsúlyozta, hogy a görögök szimpatizálnak a Jisuvval. Azonban Görögország Palesztina felosztása ellen szavazott az ENSZ-beli voksoláskor, mivel számos görög él az arab országokban és tartottak egy esetleges megtorlástól.³²

A 3. pontban a palesztinai zsidóság társadalmi kérdéseiről ír Scher Tibor. „*A zsidó Palesztina társadalmi összetétele alapjaiban történelmi adottságokon*

³¹ „Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről.” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/

³² Uo.

nyugszik és mint ilyen elproletariásodott kispolgári körökből adódik, melynek egy része (...) proletár öntudatra ébredt.” A kb. 650 ezres zsidó lakosságból kb. 380 ezer főt tett ki a munkás és tisztviselőréteg – ideértve a földművelő réteget is. Közülük kb. 330 ezer fő volt a tagja a Hisztadrutnak.³³ A Hisztadrut, ahogy Scher is bemutatta a szervezetet, szinte állam az államban: az ország legnagyobb építőipari vállalatának tulajdonosa, saját szövetkezetei vannak, melyek behálózzák az egész országot és a gazdasági élet minden ágát. Végül, de nem utolsó sorban Palesztina második legnagyobb bankjának is a tulajdonosa.

Ebben a pontban ismerteti a kulturális megbízott a „*palesztinai zsidóság alkotmányos szerveit*”. 1. Nemzeti Tanács. A megválasztásában minden 18. évét betöltött személy részt vehet, aki legalább 3 hónapja Palesztinában él. 2. Községi Tanács. A zsidó települések teljes autonómiával rendelkező szervezetei, amelyek a város minden közigazgatási ügyét intézik, felelősséggel pedig a közgyűlésnek tartoznak. 3. Cionista Kongresszus. „*Ez voltaképpen a világ cionistái által választott szerv, mely a cionista parlament hivatását tölti be. Megválasztja a cionista Végrehajtó Bizottságot, melynek elnöke egyúttal a Jewish Agency (Zsidó Ügyvivőség) elnöke és tagjai a J. A. vezetősége. A Jewish Agency-t annak idején a Népszövetség is elismerte, mint „a világ Palesztina felépítésében érdekelt zsidóságának (...) nemzetközi intézménye*”. Központja Palesztinában volt.

A 4. pontban a Jisuv gazdasági helyzetéről értekezik Scher. A legnagyobb problémának a tervezhetőséget tartja: „*a legtöbb közgazdasági tanulmány mire elkészül már el is vesztette aktualitását.*”³⁴ Ez a probléma fennállt még az 1950-es évek elején is, sőt fokozottabb mértékben. Ennek oka, hogy pontos adatokkal nem rendelkezett a palesztinai zsidóság, majd Izrael vezetése arról, hogy a következő évben mennyi bevándorló, tőke és legfőképp adomány – a különböző alapoknak és gyűjtőakciónak köszönhetően – fog érkezni. Ez pedig egyszerűen tervezhetetlenné tette a költségvetést. Az 1930-as években egyébként a kulturális megbízott szerint gazdasági növekedés volt tapasztalható. A palesztinai bankbetétek brit bankokban voltak, főleg a londoni Palesztinai Érmestanács (angol elnevezéssel: *Palestine Currency Board*) pénztárában. Az Érmestanács a palesztinai nemzeti bank jegy kibocsátó intézetének szerepét töltötte be. Gazdasági szempontból folyamatos problémát jelentett – még az 1950-es

³³ A Hisztadrutról, azaz az Általános Munkásszervezetről. Elérhető: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-histadrut>.

³⁴ „Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről.” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

években is – a negatív külkereskedelmi mérleg. Ennek fő oka Scher szerint a vezetés destruktív politikája és a belföldi cikkek nem megfelelő vámvédelme. Palesztina fő exportcikkei: „*citrus, gyémánt, hamuszir, a Holt tenger egyéb kémiai termékei, kőolaj, mely csővezetéken érkezik és innen finomítva megy tovább.*”³⁵

Az utolsó, 5. pontban kerül terítékre Magyarország és a Jisuv kapcsolata. Ahogy Sher is megállapítja, e kapcsolatok „*tekintélyes múltra nézhetnek vissza.*” Például Petach Tikva alapítása 1878-ban magyar zsidók nevéhez fűződik. Jeruzsálem „*egyik régebbi negyedében mintegy százéves múltra tekintenek vissza*” az ún. magyar házak. „*Az 1920-as években számos magyar intellektuell, főleg mérnökök érkeztek Palesztinába...*”. A kulturális megbízott kiemeli, hogy a magyar bevándorlók nem túl szervezettek, bár „*...az utóbbi öt évben a tömegesebb magyar bevándorlás következtében felújították a zsidó közintézmények szimpatizálásával az úgynevezett Hitachdut Olé Hungariákat. /Magyar Bevándorlók Egyesülete/*” Meg kell említeni azt is, hogy „*Szenes Anna emlékére felállítottak egy otthont az újonnan jövő magyar bevándorlók támogatására.*”

A magyar bevándorlókról megállapította, hogy nehéz a társadalmi helyzetük. A hébert is nehezen tanulják meg és csak több évnyi ottlét után „*alakul ki a politikai nézetük és csatlakoznak valamelyik párthoz.*” Általában a szélső pártokhoz vonzódnak mind jobb-, s mind baloldalon. „*A Nemzeti Tanács parlamentjében több magyar származású képviselő ül különböző pártok küldetésében.*” Ennek ellenére a magyarok nem rendelkeznek arányuknak megfelelő politikai képviselettel.

A kulturális életben már más volt a helyzet. „*A világhírű Héber Egyetemen, a zenében, iparban /főleg kisiparban/ mérnöki karban a palesztinai magyar zsidók helyzete igen elismert és előnyös.*” A mezőgazdasági telepeken is számos magyar vezető volt megtalálható.

A gazdasági kapcsolatok alapját az árucserre forgalom és a rokonok pénzáttalások adták. „*Érdekes megemlíteni, hogy a feltételezéssel ellentétben nem a magyarországi rokonok támogatják palesztinai hozzátartozóikat, hanem megfordítva.*” Az árucserét illetően Scher a Palesztinában elérhető adatokra hivatkozva írta, hogy Magyarország az előző év március-szeptember közötti féléves időszakban fél millió font értékben importált árukat Palesztinába. „*A magyar kormány és a Jewish Agency között legutóbb létrejött transfer megállapodás igen kedvező hangulatot és nagy reményeket váltott ki a palesztinai magyar bevándorlók körében*” és

³⁵ Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről.” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

„mindkét ország komoly hasznát láthatja ennek a megállapodásnak.” Végül megjegyezte, hogy a gazdaságnak számos területe van, „melynek mindkét állam javát szolgáló lehetőségei még nincsenek kimerítve.”³⁶

A kezdeti sikerek fölött azonban hamar viharfelhők gyülekeztek, ahogy az Scher Tibor 1948. márciusi jelentéséből is kiderül.³⁷ Már az elején megállapítja, hogy „a nyugati demokráciák imperialista törekvései minden eszközt megragadnak, hogy Palesztinát állandó nyugtalanság és háborúskodás tűzfészekévé tegyék.” Ebben „direkt” és „indirekt” támogatást nyújtott az „arab feudális és kapitalista osztály”, valamint a „zsidó nagypolgári osztály”. A „dolgozó rétegek” azonban egyik oldalon sem akartak háborút. Scher szerint a vérengzések oka „...a környező államokból nyugati pénzeket idehozott és megfizetett – legtöbbször európai náci és nyilas – katonatisztek vezetése alatt álló bandáknak a polgári lakosság ellen elkövetett terrortámadásai.”

A mindennapi életre azonban mindez eddig – a kulturális megbízott szerint – nem volt számottevően hatással. „Az iskolák, óvodák, színházak, mozik, sportintézmények az időnkénti (...) zavaró momentumok ellenére is, megszakítás nélkül folytatják működésüket. Ezáltal intézetünk működése, ha teljes kapacitását a városok közötti mozgási nehézségek miatt nem is tudja kifejteni, a meghatározott kereteken belül munkarendjének eleget tesz.”³⁸ Itt egyébként megemlítette Scher azt is, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium augusztus 8-án átiratban fordult a Külügyminisztériumhoz, hogy a londoni magyar követségen keresztül szerezzék be a brit külügytől a tényleges működéshez szükséges engedélyeket, illetve a „hasonló működésű intézetek kedvezményeinek megadását”. A britek lassúságának oka nemcsak a bürokrácia útvesztőivel volt magyarázható. Valószínűleg a tervezett 1948. májusi kivonulásuk és a fennálló bonyolult helyzet miatt nem akartak nagyobb támogatást adni az ügynek, mint a – korábban már említett – beleegyezésüket az intézet létrehozásához. Ezért is hatványozottan értékelendő, hogy „a zsidó kormány” nemcsak beleegyezett korábban az intézet létrehozásába, hanem hatékony támogatást is nyújtott (például a megfelelő hely kibérlése az intézet számára).

Ebben a jelentésben ismertette Scher az intézet eddigi működését és fő irányvonalait is: 1. Lektorátus szervezi a magyar nyelvi tanfolyamokat (kezdő és haladó), illetve irodalmi és történelmi tanfolyamokat a magyar

³⁶ Vázlat Palesztina általános képéről és helyzetéről.” In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

³⁷ 62192/6/1948. sz. jelentés. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

³⁸ Uo.

származásúaknak. 2. Tájékoztató és ismeretterjesztő előadások nemcsak magyar, hanem héber és angol nyelven is a szélesebb közönség elérése érdekében. 3. A magyar irodalom nagyjai közül Petőfi, Ady, József Attila, Babits és Karinthy számos művének fordítása kinyomtatásra kész. Az intézet szervezésében került sor a centenáriumi ünnepségre március 15-én. Az ünnepséget nemcsak a magyar ajkúak, hanem a magyarul nem beszélők és természetesen a hivatalos zsidó körök számára rendezték. Először egy magyar nyelvű megemlékezés volt, amelyet a jeruzsálemi magyar bevándoroltak egyesületének közreműködésével rendeztek a magyarok számára, majd az „*Intézet hallgatói és a hivatalos zsidó körök részvételével héber nyelven*” mutattak be egy műsort. Egy fogadásra is sor került a „*jeruzsálemi magyar társadalom kiemelkedő eredményeket elért tagjai*” számára. Végül este hétkor a jeruzsálemi rádió biztosított Scher részére negyedóra műsoridőt, amelyben héberül beszélhetett a magyar szabadságharcról. Ezzel kapcsolatban kiemelte Scher, hogy „*idegen állam megbízottja saját nemzetének szabadságünnepén még nem szerepelt a palesztinai rádióban.*”³⁹

A centenáriumi évhez kapcsolódóan a kulturális megbízott javasolja a Külügyminisztériumnak, hogy hívjon meg több kiemelkedő személyiséget a magyarországi rendezvényekre. Mint írta: „*ez a megbízás inkább eszmei, minthogy a minisztérium ezzel kapcsolatosan anyagi terheket nem tud magára vállalni*”, de gesztus értéke jelentős lenne, hiszen olyan személyekről van szó, akik kitűnően reprezentálják a palesztinai magyarokat és többen a magyar intézetet támogatják. Név szerint említette Fekete Mihályt (a Héber Egyetem rektorát), Farkas Lászlót (a Héber Egyetem kémia professzora), Dr. Pfeffermann Emanuelt (az egyetemi könyvtár folyóiratosztályának vezetője, a Magyar Bevándorlók Szövetségének elnöke), Dr. Neumann Emilt (a „*zsidó kormány*” pénzügyi osztályának helyettes vezetője, Palesztina egyik „*legjelesebb*” közigazdásza), Dr. Vince Lászlót (a tel-avivi zeneakadémia alapítója és igazgatója), Krausz Ilonát (zongoraművész, zenepedagógus), Pártos Ödönt (brácsaművész), Avigdor Hameirit és Patai Józsefet (költők és műfordítók), illetve Jitzak Ben-Zvit (a Zsidó Nemzeti Tanács elnöke, később Izrael 2. elnöke Weizmann után 1952 és 1963 között).⁴⁰

Scher az intézeti élet és a számos támogatás mellett azonban negatívumokról is beszámolt, amelyek utólag visszatekintve előrevetítették az intézet működésének végét: „*Sajnálattal kell megemlékenem, hogy a határszéli*

³⁹ 62192/6/1948. sz. jelentés. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

⁴⁰ Uo.

csatározások számos magyar életet is követeltek, mert a magyarszármazású ifjúság Palesztina leghősibb lelkű katonái közé tartozik. Különösen fájdalmasan kell megemlékeznünk arról, hogy Intézetünk hallgatói közül is néhányan hősi halált haltak.”

III. A JERUZSÁLEMI MAGYAR INTÉZET FELSZÁMOLÁSA

Az intézet végének előfutára Ortutay Gyula⁴¹ vallás- és közoktatásügyi miniszter 1948. március 24-i, 245.419/1948.X. sz. átirata Molnár Erik⁴² külügyminiszternek.⁴³ Ebben az intézet további működésével kapcsolatos megállapításait közölte Molnárral és kérte az ő véleményét is. Ortutay több indokot is felhozott az intézet megszüntetése mellett: „1. *A fenti Intézet vezetőjének, dr. Scher Tibornak jelentéseiből az derül ki, hogy az intézet a jelenlegi palesztinai belpolitikai körülmények között komoly kultúr munkát nem tud végezni. A jelentések küll és belpolitikai eseményekkel, harcokkal, merényletekkel, a kivándorolt zsidóság általános helyzetével, vagyoni, közbiztonsági érdekeik védelmével, Magyarországról és a magyar viszonyokról alkotott elképzeléseivel stb. foglalkoznak.* 2. *Az ellátmányok és egyéb valutában utalandó fizetségek elé egyre nagyobb nehézség tornyosul.”*

⁴¹ Ortutay Gyula (1910 – 1978) 1947. március 14-től 1950. február 25-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter. Tanulmányait a szegedi egyetemen végezte magyar-latin-görög szakon, ekkor került barátságba Radnóti Miklóssal. 1930-ban részt vett a falukutatással foglalkozó Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának alapításában. Az 1930-as évek végén kapcsolatba került baloldali értelmiségiekkel, de nagy hatást gyakorolt rá Bajcsy-Zsilinszky Endre eszmeisége is. 1942-ben részt vett a rövid idő alatt betiltott, antifasiszta Magyar Történelmi Emlékbizottság munkájában. 1943-ban belépett a Kisgazdapártba. 1945-1947 között a Magyar Távirati Iroda elnöke. Ebben az időben pártján belül a Magyar Kommunista Párttal való szoros együttműködés híve. Miniszterségéhez köthető az egyházi iskolák államosítása és az MTA átszervezése. Később a Hazafias Népfrontban töltött be vezető pozíciókat, illetve haláláig az Elnöki Tanács tagja volt.

⁴² Molnár Erik (1894 – 1966) 1912-ben a fiumei olasz gimnáziumban érettségizett, majd jogi tanulmányokat folytatott Bécsben, Budapesten és Rómában. 1916-ban hadifogságba esett és négy évet töltött egy vlagyivosztoki táborban. Világnézetére ez az időszak döntő befolyással bírt. Hazatérte után befejezte tanulmányait és ügyvédi irodát nyitott Kecskeméten. 1928-ban belépett az illegális kommunista pártba. Az 1944. decemberben megalakuló Ideiglenes Nemzeti Kormányban népjóléti miniszter lett. 1956-ig folyamatosan különféle miniszteri és nagyköveti pozíciókat töltött be. A forradalom után azonban kikerült a pártvezetéstől és a Történettudományi Intézetet vezette. A Magyar Történelmi Társulat elnökének is megválasztották háromszor.

⁴³ A Külügyminisztérium Kulturális Osztálya 61631/6/1948. sz. alatt iktatta. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

Ezek alapján a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium szerint a jeruzsálemi intézet „*fenntartásának jogosultsága erősen vitatható*” volt. Azt azonban rögtön hangsúlyozta Ortutay, hogy a végleges megszüntetés külpolitikai és kulturális szempontból „*nem kívánatos*”, még pedig három okból kifolyólag: „*1. Az Intézet megszüntetése külpolitikai vonalon alátámaszthatná a Magyarországról terjesztett hazug híreket, melyeknek épen Palesztina egyik gyűjtő központja. Elzárkózással, más belpolitikai elképzelések iránti értelenséggel vádolhatnák a magyar kormányzatot. 2. Palesztina kulturális szempontból fontos gyűjtő és kiszugárzóhely a zsidóságnak világszerte eleven kapcsolatait következtében. 3. A jeruzsálemi Intézet olyan harcok, annyi ellenszenv legyőzése árán jött létre és (...) hirtelen merev magatartásból kétségkívül rossz következtetést vonhatnának le a palesztin kultúrszervek is. Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy az Intézetnek bútorral, hanglemezekkel, könyvekkel való felszerelése, valamint számos, az Intézet működésével kapcsolatos intézkedés (...) folyamatban van.*” Így a legészserűbb a miniszter szerint az lett volna, hogy „*a jeruzsálemi Egyetemi Magyar Intézet működését átmenetileg – a komoly kultúrmunka lehetőségének biztosításáig – szüneteltetném, módot keresvén oly megnyugtató biztosítékok megszerzésére, melyek révén az Intézet kedvezőbb körülmények között és kizárólag kulturális vonalon munkáját folytathatná.*”⁴⁴

Scher Tibort az intézet működésének felfüggesztéséről 1948. április 29-i rendeletében értesíti Ortutayt vallás- és közoktatásügyi miniszter helyett Alexits György államtitkár. A rendelet másolatát 246.994/1948.X. számú átiratként a külügyminiszternek is megküldik tudomásulvétel végett.⁴⁵ Ebben tömör megfogalmazással értesítik a kulturális megbízottat a következőkről: „*Intézeti Vezető Úrnak állomásbelyének elfoglalása óta hozzám küldött működési jelentéséből megállapítottam, hogy a jelenlegi palesztinai belpolitikai viszonyok között érdemleges kultúrmunkát országában nem tud folytatni. Ehhez járul még az a körülmény, hogy a pénzügyminiszter úr minden palesztinai rendeltetésű átutalást következetesen elutasít. Minthogy fentiek értelmében sem a szellemi, sem az anyagi feltételek nem biztosítják az Intézet további működésének lehetőségét, elhatároztam, hogy a vezetése alatt álló Intézet működését átmenetileg szüneteltetem.*”⁴⁶

Ellenben, ahogy a március 24-i Molnár Erik külügyminiszternek szóló átiratban is kiemelte a vallás- és közoktatásügyi miniszter, itt is hangsúlyozta Schernek: „*Nem szándékozik azonban véglegesen lemondani azokról a lehetőségekről,*

⁴⁴ A Külügyminisztérium Kulturális Osztálya 61631/6/1948. sz. alatt iktatta. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

⁴⁵ A külügy 62429/6/1948. számon iktatta május 5-én. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

⁴⁶ Uo.

melyeket – megfelelőbb politikai helyzetben – egy Palesztinában működő Magyar Intézet jelent kulturális szempontból. Éppen ezért felhívom Intézeti Vezető Urat, hogy az illetékes palesztinai kulturális szerveknél az előbb mondottak hangsúlyozásával járjon el az Intézet kulturális munkája későbbi folytatásának biztosítása érdekében.” Végül közölték Scherrel, hogy „baladéktalanul térjen haza”, mivel a palesztinai tartózkodása már „nem indokolt”. A függőben lévő ügyekkel kapcsolatban azonban elutazása előtt „tisztá helyzet” kialakítására szólították fel.⁴⁷

A rendelethez csatolva olvashatjuk a külügy válaszát május 14-i dátummal, de ezt sem a miniszter ellenjegyezte, hanem helyette az államtitkár – valószínűleg Berei Andor. Ebben értesíti Ortutayt, hogy „*dr. Scher Tibor, a Magyar Intézet vezetőjéhez intézett rendeletével kapcsolatban észrevételt nem teszek.*”⁴⁸ Vagyis a Külügyminisztérium egyetért az intézet működésének szüneteltetésével.

A szüneteltetés mellett szóló érveként értelmezhetjük a londoni magyar követség május 14-i 2701/1948 sz. jelentését is. Erős János követségi tanácsos, ideiglenes ügyvivő értesülései szerint a palesztinai magyar zsidók között „... igen sokan vannak olyanok, akiknek a magyar kultúr-körben való megtartása kívánatos és általuk is örömmel fogadott. Közismert az is, hogy számosan családi és egyéb szálakkal fűződnek Magyarországhoz. Ugyanakkor tény az, hogy a jelenlegi forrongó helyzetben mely a mandátum megszűnése után nyilvánvalóan még jobban ki fog élesedni, a magyar kultúrintézet munkája elé valószínűleg leküzdhetetlen akadályok gördülnek. A V.K.M. azon álláspontja, tehát, hogy az intézet működését szüneteltetni fogja, itteni megítélés szerint is indokoltnak látszik.”⁴⁹ Erős arra is felhívta a figyelmet, hogy a szüneteltetéssel vákuum keletkezhet, ezért „javasolom, megfelelő időben az angol mandatorikus hatóságok helyébe lépő közegekkel a magyar hatóságok vegyék fel az érintkezést.”

KONKLÚZIÓ

Izrael Állam 1948. május 14-i kikiáltásával szinte egyszerre tehát véget is ért a jeruzsálemi Magyar Intézet rövid története. Az intézet – ha továbbra is működhetett volna – hatalmas előnyt, de legalábbis egyfajta paritást biztosíthatott volna a térségbeli pozíciókat illetően olyan országokkal

⁴⁷ A külügy 62429/6/1948. számon iktatta május 5-én. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ A londoni magyar követség jelentése a „Jeruzsálemi Egyetemi Magyar Intézet szüneteltetése” tárgyában. In: MNL OL. KÜM. Ált. XIX-J-1-k. 8. doboz. 17/b

szemben, amelyek már a háború után közvetlenül aktivizálták magukat Palesztinában (pl. Csehszlovákia), illetve a nagyhatalmakkal, amelyeknek hagyományosan itt ütköztek az érdekszféráik (Nagy-Britannia, Franciaország, és természetesen az Egyesült Államok, Szovjetunió). Ehelyett kb. másfél évvel később mondhatni, ismét az elejéről kellett felépíteni – most már politikai, diplomáciai szinten – a kapcsolatokat. Illetve ami ennél is nehezebb feladat volt: az addigra megszilárdult kapcsolatrendszerek és a különböző országok hatékony propaganda tevékenységei közepette kellett a magyar diplomáciának és Magyarországnak szerteágazó, magas szintű kapcsolatrendszert és megfelelő képet – mai szóhasználattal élve: országimázst – kialakítania. Ez, ahogy az 1950 utáni iratokból is láthatjuk, a magyar Külügyminisztérium erejét és – önmagából fakadó és külső tényezők által determinált – mozgásterét meghaladta.

1950-ben a magyar diplomácia hangja a térségben már annyira sem hallatszódott, mint az intézet megalakulásakor. Ekkor már a magyar érdekek érvényesítéséhez nem egy átalakuló világrendben kellett megtalálni az utat, mint a jeruzsálemi Magyar Intézetnek, hanem a többé-kevésbé megszilárdult kétpólusú világrendszerben – amelyben Magyarország az egyik pólus mellett elkötelezett ország volt. Ez a korlátozott mozgáster igaz Izraelre is, amely szintén nem volt könnyű helyzetben. Deklaráltan sem az Egyesült Államok, sem a Szovjetunió mellett nem kötelezte ugyan el magát az állam születését követő első évtizedben – bár az Egyesült Államokból áramló hatalmas tőkebefektetések miatt egyfajta orientálódásról mindenképpen beszélhetünk –, azonban a hidegháborús korszak egyik ütköző zónája lett. Ez a geopolitikai helyzet döntően befolyásolta a magyar-izraeli kapcsolatok alakulását, az „előszéle” pedig már a jeruzsálemi Magyar Intézet lehetőségeit is megszabta. Ez is közrejátszhatott abban, hogy az intézet története ennyire kikopott a köztudatból, sőt – az idő rövideje miatt – talán bele sem ivódott.

Scher Tibor hazatérése után egyébként 1950-ig az ELTE Bölcsészettudományi Karán dékáni hivatalvezető lett. 1950-től 1952-ig az MTA könyvtárának igazgatója. Utána négy évig, 1956-ig a Pécsi Egyetemi Könyvtár igazgatója, majd két évig az Ukrán Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa volt. 1958-tól 1975-ös haláláig az ELTE könyvtártudományi, majd ókori-keleti tanszékén docens. Cikkei

jelentek meg a Magyar Könyvszemlében, az Acta Orientalia-ban és a Könyvtáros című folyóiratokban.⁵⁰

FELHASZNÁLT IRODALOM

ARCANUM. Elérhető: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/scher-tibor-779C0/>. (Letöltve: 2021. február 24.)

JEWISH VIRTUAL LIBRARY. Elérhető: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/va-ad-leumi-national-council>. (Letöltve: 2021. február 2.)

JEWISH VIRTUAL LIBRARY. Elérhető: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-histadrut> (Letöltve: 2021. február 12.)

MNL OL. KÜM. ÁLT. XIX-J-1-K. 1. DOBOZ. 1/A

MNL OL. KÜM. ÁLT. XIX-J-1-K. 8. DOBOZ. 17/B

ROMSICS IGNÁC (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*, Budapest, Osiris Kiadó

ROSTOVÁNYI ZSOLT (2006): *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért*, Corvina Kiadó

⁵⁰ Scher Tiborról. Elérhető: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/scher-tibor-779C0/>. Érdekeség, hogy Scher Tibor első felesége 1940 és 1954 között a híres opera énekesnő és énektanár Sík Olga volt.